

UDK 316.334.22

Primljeno: 15. 09. 2018.

Pregledni rad

Review paper

Davor Vidaković

SAVREMENA ZANIMANJA, IZAZOVI I (RE)KONSTRUKCIJA SOCIOLOGIJE RADA U VREMENU DRUŠTVENE TRANZICIJE

U radu je riječ o evidentnoj potrebi (re)konstrukcije sociologije rada koja se nalazi pred velikim izazovima u naletu tehnološke revolucije i pripreme za *društvo znanja*. Sociologija rada se kao posebna sociološka disciplina susreće sa novim trendovima i naglim promjenama u vrtlogu društvene tranzicije. Stoga, ona ima stvarne potrebe za nadgradnjom i fundamentalnom promjenom fokusa istraživanja, ne toliko u smislu suštinskog određenja prirode rada koliko oblika i vrsta rada. *Društvo znanja* sa sobom nosi mnogo novih trendova i društvenih promjena za koje savremena sociologija rada mora biti spremna. Sociologija rada kao nasljednica industrijske sociologije u naletu novih društvenih promjena treba dosadašnju istraživačku praksu da unaprijedi i usvoji nova istraživačka iskustva, kako u metodološkom tako i u sadržinskom smislu. Savremeno društvo znanja sa sobom donosi nova zanimanja i nove vrste rada i oblike rada. Globalni društveni tokovi nisu dovoljno zastupljeni i praćeni u novijoj praksi istraživačkih projekata u oblasti sociologije rada na ex-yu prostorima.

Ključne riječi: sociologija rada; savremena zanimanja; društvo znanja, društvene promjene; savremeno društvo

UVODNI DIO

Društvene transformacije bilo koje vrste sa sobom, pored većih ili manjih promjena, donose i niz nepovoljnih okolnosti, koje često prave ozbiljne prepreke za razvoj pojedinih socijalnih segmenata ali i društva u cjelini. Tranzicija društva sama po sebi nije ista ni u jednom društvenom sistemu niti bi bilo moguće to očekivati. Kraj komunizma i socijalističkih društava označava početak novog razdoblja u svim zemljama koje su odbacile komunističku ideologiju i socijalistički sistem društvenog uređenja. Zvanični kraj komunizma se vezuje za pad Berlinskog zida 1989. Godine, što na svojstven način simbolizuje početak novog, postkomunističkog razdoblja. Ovaj period postsocijalističke transformacije je obilježen razgradnjom komandno-planske i postepenim uvođenjem elemenata tržišne ekonomije i političke demokratije, redefinišući karakter društvenih odnosa i način reprodukcije, što je suštinski značilo razdvajanje društvenih podsistema. U nizu zemalja komunističkog lagersa uslijedile su promjene, političke, ekonomske, obrazovne i uopšte promjene društvenih sistema, što se označava kao period tranzicije (ponekad se koristi i termin "društvena transformacija"), a to je u stvari prelaz iz komunističkog/socijalističkog u novo razdoblje. Na političkom nivou riječ je o prelazu iz jednostranačkog, nedemokratskog u višestranački, demokratski sistem, a u području privrede i ekonomije riječ je o prelazu iz planske, centralizovane državno-vlasničke ekonomije u tržišnu, pluralističko-vlasničku ekonomiju (Haramija, Njavro 2016). U ideološkom smislu to znači odbacivanje komunizma i marksizma i prelaz na potpuno nove ideološke koncepte a u konkretnom slučaju liberalnog kapitalizma, što u ekonomskom i privrednom smislu podrazumijeva privatizaciju društvenog sektora i usvajanje novih modela poslovanja ali i novih modela tržišne ekonomije. Odbacivanje komunizma kao navodnog društva pravde i jednakih, i konačno razilaženje sa tekovinama radne solidarnosti i društvene jednakosti, sa sobom odnosi klasičnu industriju i na tržište rada ulazi jedan novi oblik privrede koji diktira i nove načine rada ali i stalno i konstantno učenje i napredovanje, i na koncu nastanak novih zanimanja, gdje se i univerzitetima nameće praćenje tih trendova i potreba za školovanjem pojedinaca za zanimanja budućnosti.

S obzirom da se radi o sistemskoj promjeni, sasvim je sigurno da dolazi do oblikovanja vrijednosno-ideoloških matrica koje su u saglasnosti sa novim oblikom društvene reprodukcije u odnosu na socijalistički period. Promjene i unapređenje tradicionalnih zanimanja, uvođenje novih zanimanja sa mnogo kompetitivnosti i fleksibilnosti na prvi pogled nisu ništa revolucionarno. Ali restrukturiranje profesija

i zanimanja u postsocijalističkim društvima postaje izuzetno važno upravo zato što u društvu još uvijek postoji kolektivno sjećanje na nekadašnji “socijalistički radnički raj”, što je u vremenu tranzicije posljedica surovosti neoliberalnog koncepta. Postsocijalističko ex-jugoslovensko društvo u vrtlogu raznih tendencija i loše koncipirane tranzicije se nalazi u ozbiljnom procjepu a Bosna i Hercegovina možda i najteže prolazi ovaj dramatičan prelaz iz socijalizma u nepoznato. Implikacije su vidljive i ozbiljno remete progres na skoro svakom koraku.

Savremene društvene promjene diktiraju nastanak novih profesija i zanimanja kojih je sve više, a to diktira *konzumeristički kapitalizam* odnosno *potrošačka kultura* kojoj je središnja preokupacija potrošnja (Čolić 2002: 126), dok Zygmund Bauman kao glavnu karakteristiku savremenog konzumerizma i takve kulture postavlja *konzumiranje konzumerističke želje* (Bauman 2002), što bitno utiče na potrebu za transformacijom rada, a samim tim i sociologije rada koja teži da odgovori na sve veće zahtjeve savremenih društvenih procesa. U nomenklaturi zanimanja nove profesije ne brišu, ali bitno potiskuju neka od tradicionalnih i konvencionalnih zanimanja. Neka stara zanimanja se neminovno gube, neka nova se rađaju, a posebno u sferi IT i medijskoj industriji, a nemali broj novijih zanimanja se pojavljuju i u drugim oblastima rada, proizvodnje i industrije koja trpi tektonske rekonstrukcije. Međutim, u naučnom diskursu, pogotovo domaćem, nisu u potrebnoj mjeri zastupljeni noviji radovi koji prate ovaj fenomen. Upravo zbog toga, potreba za (re)konstrukcijom savremene sociologije rada je velika i istraživački napor se trebaju usmjeriti ka tom cilju. Savremena sociologija nalazi se na raskršću. Ona je razapeta između disciplinarnog haosa (razmravljenog u “sociologiji bez društva“) i potrebe redefinisanja/proširivanja svog predmeta na globalno svjetsko društvo (Mitrović 2012).

Dodatni problem savremenoj sociologiji predstavlja teret nasljeđa socijalizma, posebno samoupravnog, kada je u pitanju razvoj sociologije, a posebno sociologije rada, obilježen ideološki uslovljenim teorijskim konceptima i metodama istraživanja. Politička dominacija marksističke apologetike i odgovarajući strogo kontrolisani ‘razvoj’ sociologije podrazumijevali su postojanje zabranjenih i dozvoljenih područja istraživanja (Štulhofer. Murati 1993), što je značajno usporilo istinski razvoj sociologije kao nauke. Savremena sociologija rada, kako smo istakli, se nalazi pred realnom potrebom redefinisanja i proširivanja predmetnog okvira svojih istraživanja. Kao analitička i kritička teorijsko-empirijska sociološka disciplina, ona treba metodama naučne analize da istraži strukturu i dinamiku promjena u sistemu savremenog rada, zanimanja, poziva, kao i opšte i posebne zakonitosti pojave i

tretiranja novih zanimanja, i mogućnosti humanizacije društvenih odnosa u savremenom radu i njegovom poimanju u širem kontekstu.

Sociologija rada je kao posebna sociološka disciplina svoj puni zamah imala je 60-ih i 70-ih godina 20. vijeka da bi nakon toga nastupilo izvjesno zatišje, a identitet ovih posebnih socioloških disciplina je ugrožen pojavom mnoštva empirijsko-pragmatičnih istraživanja rada i organizacije (Milošević 2018) koja su obesnaživala fundamentalno-gnoseološku prirodu sociologije rada kao bazične nauke o društvenom aspektu rada čija se priroda uveliko može dekonstruisati redukcionističkim pristupima. Štaviše, javljale su se tendencije njenog ukidanja. Zaostajanje domaće sociologije nužno je posmatrati kroz prizmu opšteg društvenog zaostajanja koje uzrokuje apatiju kao i pad akademske nezavisnosti i motivacije za nauku. Opšta hipokrizija i atrofija sistema vrijednosti utiču na izuzetno loš tretman društvenih nauka, a posebno sociologije, jer njen naučni diskurs je često nepovoljan za one koji odlučuju u društvu. Sociolozi su u tom smislu prilično izopšteni kada se donose važne odluke. Međutim, kao što je sociologija nevidljiva na višim društvenim nivoima, jednako tako za sociologiju kao da nova zanimanja nisu "vidljiva". A savremeno doba donosi niz novih zanimanja koja su sve više individualna, posebno u IT sektoru u kojem je i koncept timskog rada zasnovan na principima jedinstvene autonomije pojedinca. Zapravo, opšti trend u razvijenim društvima je napuštanje i prevazilaženje grupnog i kolektivnog; društvenu paradigmu kolektiviteta zamjenjuje pojedinac (subjekt samostvaralac) koji izmiče društvenim determinizmima (Turen 2011). Sama primjena informaciono-komunikacionih tehnologija i povezanost digitalnih uređaja sa proizvodnim resursima, tehnologijama, robotima i ljudima govori da je društvo znanja zapravo umreženi sistem međuzavisnih članova, od kojih svaki ponaosob može imati svoj identitet, pri čemu njegovo obrazovanje i naučni napredak nisu uslovljeni drugima.

Četvrta industrijska revolucija ili društvo znanja nadovezuje se na treću, digitalnu revoluciju, i „odlikuje se fuzijom tehnologija koja zamagluje granice između fizičke, digitalne i biološke sfere” (Schwab 2016). Novine koje sa sobom donosi društvo znanja su velika novost ali i velika nepoznanica, mahom zbog brzine pojavljivanja novih tehnologija. U *društvu znanja* ili *tržišnom društvu* osim ljudskog života koji je roba, kroz koncept kulturne proizvodnje roba postaje i nematerijalna stvarnost, što se može nazvati i novim resursima u post-industrijskom društvu: osjet, doživljaj, iskustvo, komunikacija, impuls, slika, zvuk, užitak, događaj, ugođaj itd (Peračković 2008: 993). *Društvo znanja* je zasnovano na cijelom nizu savremenih tehnoloških inovacija u različitim poljima, kao što su: vještačka inteligencija, mašinsko učenje, robotika, internet, nanotehnologije, nerotehnologije, genetske modifikacije, 3D

štampa, skladištenje energije i informacija, kvantno računarstvo, genetika i biotehnologija (Bazić 2017). Sasvim je jasno da će ovo uzrokovati pojavu novih zanimanja koja do sada nisu postojala, a da će neka zanimanja polako nestajati, a najveće promjene će uslijediti usavršavanjem vještina i nadogradnjom postojećih zanimanja. Veliki broj novih studija i istraživanja koja su sproveli tehnolozi i ekonomisti postavlja pitanje o tome koji su efekti vještačke inteligencije, da li će to promijeniti prirodu rada i mogućnosti zapošljavanja, odnosno da li će vještačka inteligencija zapravo moći zamijeniti ljudsku (Barley, Bechky and Milliken 2017). I u Bosni i Hercegovini kao rezultat svjetskih trendova pojavljuju se nova zanimanja, istina još uvijek ne tako brzo, ali je primjetno je da su sve prisutnija i da interesovanje za njih je nemalo. Na osnovu ovih tendencija i procesa, u savremenoj sociologiji, a posebno u sociologiji rada, sve je izraženija potreba za konstituisanjem integrisane paradigme koja prevazilazi shvatanje o linearnom društvenom progresu, istorijskom determinizmu i društvu kao zatvorenom sistemu. Obilježje nove paradigme savremene sociologije rada je velika otvorenost koju zahtijeva društvo znanja.

O PROFESIJ I ZANIMANJU

Zanimanje i profesija su dio identiteta svakog radnog i djelatnog pojedinca u društvu ali i društva u cjelini. Ne postoji društvo bez rada, a samim tim ni bez zanimanja i profesije. U savremenoj sociologiji *zanimanje* predstavlja zasebno područje kojim se pored sociologije rada, bave i sociologija profesija, sociologija organizacije ali i ekonomska sociologija. Obrazovanje kroz svoj kompletan sistem priprema i kvalifikuje pojedinca za određeno zanimanje. Ali, da bismo razumjeli fenomen zanimanja koji je jedan od temeljnih socioloških pojmova, a koji nastaje kao direktan proizvod društvene podjele rada, nužno je osloniti se na učenja socioloških klasika poput Durkheima, Marxa i Webera, koji su u svojim djelima uvidjeli značaj zanimanja ili profesije, posebno Weber za koga *beruf* (*poziv, profesija, zanimanje*) ima esencijalni značaj. Weber smatra da *poziv* utiče na formiranje nove etike radnika i stručnjaka, zahtijevajući od njega neprestano usavršavanje. Adam Smith razvija svoju teoriju posmatrajući podjelu rada u manufakturi i u svom poznatom djelu *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda* naglašava da je odvajanje različitih zanimanja i zaposlenja najprisutnije u zemljama u kojima se radinost i napredak nalaze na najvišem stepenu razvoja. On smatra da je podjela rada nastala kao posljedica sklonosti ka razmjeni dobara (Smith 2007).

Emil Durkheim u svom slavnom djelu *O podjeli društvenog rada* analizira uzroke i funkcije društvene podjele rada i naglašava dva glavna uzorka: *društveni volumen* i *gustoću stanovništva*. Najvažnija funkcija podjele rada u savremenom društvu je društvena međuzavisnost koja se ogleda u organskoj i mehaničkoj solidarnosti (Durkheim 1972). Karl Marx, pored tehničke, analizira i društvenu podjelu rada koja po njemu ima centralnu društvenu funkciju i esencijalni značaj a najviše zavisi od razvijenosti proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa (Marx 1950: 434). Marx je uočio i negativne posljedice podjele rada koje se ogledaju u akumulaciji kapitala u rukama buržoazije te fenomen alijenacije. Značaj podjele rada utvrdio je i Herbert Spencer koji je ovom problemu pristupao kroz teoriju socijalne evolucije. Međutim, rodonačelnikom pojma *zanimanje* smatra se Max Weber koji je dao prvu ozbiljnu sociološku definiciju tog pojma djelimično odbacujući ustanovljen pojam *podjela rada* i zamijenivši ga izrazom *podjela poslova i službi* jer on smatra da se sam pojam *rad* u osnovi ograničava na obavljanje onih poslova koji nisu menadžerski i rukovodeći (Weber 1978: 114). Polazeći od takvog jasnog razlikovanja *poslova i službi* od *rada*, razvio je pojam *zanimanje*¹ i *struktura zanimanja*, davši time jednu “čvrstu” sociološku definiciju toga pojma (Peračković 2007: 381). 70-tih je godina XX vijeka bilo pokušaja konstituisanja *sociologije zanimanja* kao samostalne discipline a u tom nastojanju prednjačio je Lee Taylor sa svojim djelom *Occupational Sociology* iz 1968. Taylor smatra da je pojam *zanimanja* centralna kategorija savremenog društva i analizira zanimanja u odnosu na društvene organizacije. On ukazuje na povezanost strukture zanimanja i specifičnih institucija koje proizlaze iz te strukture, te među prvima istražuje značenje pojedinih zanimanja iz perspektive motivacije pojedinaca kao i njihovu vrijednosnu dimenziju koju im pripisuje društvo u cjelini (Peračković 2007: 382). Taylorov pristup je, generalno posmatrano, neodrživ iz više razloga, a jedan od njih jeste što bi konstituisanje tako postavljene samostalne discipline ispred sebe imalo ozbiljan izazov proučavanja kompleksnih odnosa u široj društvenoj strukturi pa kao takva sociologija zanimanja bi bila neodrživa u praksi jer bi vjerovatno zapala u ozbiljnu konfuziju i naučni kolaps iz kojeg bi teško izašla². Najprostije rečeno,

¹ “Pojam zanimanja se primjenjuje na vrstu specijalizacije, specifikacije i kombinacije funkcija koje obavlja po jedincu po čijoj mu je osnovi kontinuirano omogućeno dobijanje prihoda ili zarada” (Weber 1978: 140).

² Autori Julius A. Roth, Sheryl K. Ruzek, Arlene K. Daniel u tekstu pod nazivom “Current State of the Sociology of Occupations” objavljenom 1973. godine u časopisu *Sociological Quarterly* kritikuju ovakav pristup i teže Lee Tayloru da konstituiše sociologiju zanimanja kao samostalnu disciplinu. U njihovim kritikama im se pridružuje i Richard Hall sa tekstom *Theoretical Trends in the Sociology of Occupations* iz 1983. godine. Ovi autori su saglasni da su zanimanja osnov podjele rada, te da sama njihova struktura odražava stepen društvenog razvoja. Ovakav koncept strukturalne analize međuzavisnosti elemenata i funkcionalne određenosti zanimanja kao osnove razvoja društva ukazuje na nemogućnost samostalne discipline poput sociologije zanimanja.

zanimanje, sociološki gledano, predstavlja društvenu ulogu u podjeli rada koja vodi sticanju društvenog statusa kao njene direktne posljedice te kao takvo zanimanje je lični izbor pojedinca na osnovu opštih društvenih potreba ili ličnih aspiracija i interesa pojedinca. Kao i sve u društvu, zanimanja se mijenjaju, nastaju i nestaju u zavisnosti od društvenih okolnosti. Zanimanje je osnova za razvoj društva i osnova rada. Sociologija rada kao i opšta sociologija i fenomenu zanimanja u okviru rada trebaju da posvete pažnju. Kako smo naglasili sociologija zanimanja kao disciplina je bila neodrživa i ugasila se, ali zanimanje u okviru paradigmatičnosti novih okvira sociologije rada treba da bude u fokusu interesovanja i da prati promjene koje u ovom smislu idu progresivno i nezaustavljivo.

TRADICIONALNA VS MODERNA ZANIMANJA

Možemo reći da svako društvo u različitim društveno-istorijskim okolnostima ima određena zanimanja koja su "popularna" i "tražena" i kao takva su cijenjena više od drugih. Takođe postoje zanimanja koja pred naletom tehničko-tehnološkog razvoja jednostavno iščezavaju ili se transformišu pa se pojavljuju nova, ali postoje i ona koja su prisutna od rane ljudske istorije pa do savremenog doba a čija je svrha zadovoljenje osnovnih ljudskih potreba. Savremene društveno-ekonomske promjene sadržane su u konceptu postindustrijskoga društva, a kada je podjeli rada riječ one podrazumijevaju deagrarizaciju i deindustrijalizaciju, tačnije rast uslužnih zanimanja te dominaciju tercijarnog sektora (Peračković 2010). Prema mišljenjima stručnjaka WEF-a³, trenutno su najtraženija ona zanimanja koja nisu postojala pre deset godina. Procjenjuje se da će 65 % đaka koji sada upisuju osnovnu školu raditi poslove koji danas ne postoje. Osim toga, relevantnost stečenih znanja, kroz formalno obrazovanje, u nekim oblastima počće da gubi na značaju u sve kraćim vremenskim rokovima (Bazić 2017). Tehnološki napredak je uzrokovao značajna pomjeranja na tržištu rada. Na primjer, u SAD je udio zaposlenih u sektoru poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti pao sa nivoa od 60% 1850. godine na manje od 5% 1970. godine, dok je udio zaposlenih u industriji 1960. godine pao sa 26% na manje od 10% danas. U Kini je jedna trećina zaposlenih u sektoru poljoprivrede napustila taj sektor između 1990. i 2015. godine (Radonjić 2018).

Osnovna zanimanja koja gotovo nikada ne iščezavaju su npr.: *pekar, mesar, kuvar, krojač, frizer* i sl. Ne mogu nestati jer ne postoji ni jedna mašina niti uređaj koji mogu

³ Svjetski ekonomski forum u Davosu 2016. godine

sami da rade poslove koje podrazumijevaju navedena zanimanja. Kao takva ona su stalna i naizgled nepromjenjiva, ali u modernom vremenu, u društvu znanja i opšte diferencijacije zanimanja kao paradigme naglog društvenog razvoja, javljaju se varijacije na tradicionalna zanimanja, odnosno specifična vrsta klasifikacije zanimanja⁴ pa tako na zanimanje *frizer* nadovezuju se zanimanja: *kozmetičar*, *noktar(a)*, *majstor za depilacije*, sve do stručnog konsultanta za lijep izgled (*beauty consultant*), ili *dizajnera kose (hairdesigner)* što već predstavlja zanimanja za koja je potrebno završiti više ili visoke škole. Zanimanje *pekar* jeste tradicionalno zanimanje i podrazumijeva stručno osposobljenog pojedinca koji spravlja osnovne pekarske proizvode od brašna, ali u novije vrijeme se na tržištu pojavljuje trend pekarskih proizvoda koji se prave od alternativnih žitarica poput heljde ili nekih drugih makrobiotičkih ili bezglutenskih namirnica gdje se pored oblika i vrste pečenog proizvoda javljaju i zrnasti plodovi kojima se proizvod oplemenjuje što zahtijeva dodatno obrazovanje tradicionalnog pekara. Tako dobijamo novo zanimanje *pekar specijalista za wellness peciva* ili *pekar subspecijalista za bezglutenska peciva*. Ništa drugačija situacija nije ni u drugim tradicionalnim zanimanjima.

U mašinskoj industriji koja je bila razvijana i aktuelna u doba ideala o velikim industrijskim sistemima, javljaju se takođe velike promjene. Prelaskom iz socijalizma u tranzicijski period koji vodi kapitalizmu, postsocijalistička ex-jugoslovenska društva suočena su sa viškom radne snage, a to je zapravo ona radna snaga koja je u novom vremenu gotovo neupotrebljiva iz razloga što su znanja, koja radnici npr. mašinske industrije imaju, prevaziđena i zastarjela. Tako je *metalostrugara* zamijenio *obrađivač metala rezanjem na CNC mašinama*. Tu, dakako, nije riječ samo o kozmetičkoj promjeni naziva zanimanja nego i o suštinskim odrednicama opisa poslova za koje je ovo zanimanje osposobljeno. Zanimanje *trgovac* takođe spada u red tradicionalnih zanimanja, ali se i tu pojavljuju inovacije. Uvodi se novo zanimanje *trgovac vodom* ili *trgovac zdrave hrane*. Iako je *tehničar računarstva* zanimanje koje je vidljivo u obrazovnim sistemima svih postsocijalističkih država i ovdje je potrebno istaći da se javljaju nova zanimanja kao što su *holografski tehničar* ili *tehničar bioinformatike*. Ni ekonomska struka nije pošteđena nagle evolucije, te iako je ovdje napredak vidljiv. Pored *ekonomskog tehničara* koji je već odavno zamijenio stare i pomalo prevaziđene *blagajnike*, *likvidatore* i *računovođe*, postoje i *bankarski tehničari* ili *ekonomsko-poslovni tehničari*. Ali, zbog sve veće zavisnosti građanstva od banaka, pojavljuje se i potreba za zanimanjem kao što je npr. *kreditni asistent*, ili

⁴ Najmanja jedinica klasifikacije zanimanja (occupational classification) iskazuje se u kategoriji radnog mjesta (job), definisanog kao "set zadataka izvođenih od pojedinca" (Marshall 1998: 457).

kombinacija ekonomske sa mašinsko-automobilskom strukom *konsultant za lizing* (*leasing consultant*).

Prelazak iz industrijskog u postindustrijski proizvodni sistem rezultirao je brojnim promjenama u kapitalističkoj produkcijskoj i vrijednosnoj matrici. Usljed revolucije informacionih tehnologija, globalizacije tržišta i finansijske deregulacije uspostavila se drugačija forma produktivnosti, efektivnosti, reagovanja na tržišne zahtjeve (Lipovetsky 2008). Nagli razvoj informatike i nevjerovatna ekspanzija Interneta i raznih servisa koji se nalaze na ovoj globalnoj mreži, otvorio je potpuno nove mogućnosti i kreativnim pojedincima na korištenje stavio ogromne resurse u virtuelnom prostoru. Oni kreativni i domišljati pojedinci koji su prepoznali te resurse, danas su bogati i materijalno obezbijeđeni ljudi. Same društvene mreže raspolažu ogromnim potencijalima, ne računajući servise i kanale poput *Youtube* i ostalih sličnih koji postaju dominantni u medijskom prostoru čije su granice pomjerene. Društveni svijet se počinje percipirati kao “sistem” poput mašine kojoj je potrebno samo efikasno upravljanje, a kao poželjan način vođenja društvenog svijeta vidi se tehnička vještina. Stvarni ljudi, njihove želje i debate koje svakodnevno vode povodom pitanja politike i ekonomije su gurnuti u stranu (Apple 2012), a u prvi plan je stavljena prosta zarada i ekonomski profit.

VIRTUELNA ZANIMANJA I PROFESIJE BUDUĆNOSTI

Prelazak iz postindustrijskog u *društvo znanja* podrazumijeva veliko i brzo usavršavanje ličnih kompetencija sa naglaskom na samoinicijativnosti, autonomnosti i individualnoj originalnosti, uz stavljanje akcenta na jezičko-komunikacijske i informacijske profesije i pojavu nematerijalnih usluga (Hromadžić 2012) kao što je consulting i sl. Iako je tehnološki napredak u prošlosti vodio značajnom smanjenju zaposlenosti određenih zanimanja i čitavih sektora, u cijelosti gledano on je ipak kreirao više novih radnih mjesta nego što ih je eliminisao. Većina teoretičara su u saglasnosti da su nova zanimanja, koja nas gotovo svakodnevno zapljuskuju sa interneta, zapravo neočekivan aspekt društvena stvarnost jer prije samo nekoliko godina o njima smo mogli gledati jedino u s-f filmovima i futurološkim dokumentarcima, a danas većina njih postaje neophodna zahvaljujući uticaju koji imaju društvene mreže internet kao najmoćnije globalno sredstvo neograničenih mogućnosti. Nove tehnologije vode porastu zaposlenosti kroz kreiranje novih radnih mjesta za postojeća zanimanja i sektore, kao i za zanimanja i sektore koji su tek nastali kao posljedica tehnološkog proboja. Tako je uvođenje personalnih kompjutera u poslovanje od početka 1980-ih u Americi vodilo neto porastu radnih mesta za 15,8 miliona.

Oko 90% novokreiranih radnih mjesta je bilo van industrije personalnih kompjutera – call centri, finansijska analiza i upravljanje zalihama (Radonjić 2018).

Jedna od društvenih specifičnosti koja se javlja na kraju ere postindustrijskog društva jeste *virtuelnost* koja pored svojih *cyber* svojstava nosi i promjene u svakodnevnom životu pojedinca. Glavna filozofija *virtuelnosti* jeste beskrajna sloboda koja je u potpunosti praktično-pragmatična, bez emocija, vođena isključivo potrebama praktičnog i konkretnog interesa. Glavna odlika zanimanja vezanih za virtuelni prostor su nekonvencionalnost i stalno unapređenje i modifikacija, te pojava potpuno novih zanimanja i profesija koje su kadre i da zamijene neka tradicionalna zanimanja. Jedno od takvih zanimanja, koje je posebno aktuelno, jesu *blogeri*. Ovo zanimanje ima tendencije da pomjeri granice spisateljstva i da u potpunosti revidira norme tradicionalnog izdavaštva. Virtuelnost se konstantno širi i teško je pretpostaviti da li zaista neko ima kontrolu nad tim. Ona je u velikoj mjeri zahvatila i medijski prostor čija eksploatacija pod uticajem čisto kapitalističkih interesa stvara u izvjesnoj mjeri vodi u dekadentnost i potiče na društveno neprihvatljivo ponašanje, isključivo zarad materijalnog interesa. Na tragu iste oslobođene kreativnosti u neograničenom virtuelnom prostoru javlja se i zanimanje nazvano *nezavisni stvaralac sadržaja*, koji kreira svoje lične sadržaje u okviru raznih servisa na internetu (Youtube i vlogovi, blogovi, influens, podcasti, itd.). Sa razvojem interneta i virtuelnih tehnologija javlja se unosno zanimanje *influencer* koje podrazumijeva izrazito eksponirane pojedince u virtuelnom svijetu društvenih mreža i blogova. Ovo zanimanje se sve više popularizuje a pojedinci postižu nevjerovatne zarade zahvaljujući razvoju širenju društvenih mreža poput *Facebook*, *Youtube*, *Twitter*, *Instagram* itd. Američki magazin „Forbes”, kada je objavio prvi popis influencersa s najvećom zaradom, demaskirao je uvjerenje o ovom zanimanju kao tek usputnom hobiju. Među svjetski najuspješnijim *influencerima* je Britanka Zoe Sugg⁵, koja je popularnost stekla dijeleći na društvenim mrežama snimke i ćaskanja o svojim kozmetičkim preparatima i savjete o ljepoti. Nju na Youtube kanalu prati više od 12 miliona osoba, a mediji prenose da mjesečno zarađuje oko 70.000 evra⁶. *Influenceri* postaju nezaobilazni u reklamiranju velikih kompanija, a na svjetskom tržištu zarađuju milionske iznose. Klasičnu televiziju je uveliko zamijenio *Youtube*. Mladima je ovaj servis dostupan na svakom mjestu putem mobilnih telefona. Zvanični podaci govore da se svakog mjeseca pregleda više od tri milijarde sati video snimaka. Zbog sve veće popularnosti kompanijama je isplativije da se reklamiraju na *Youtube* nego na televiziji. Tu je

⁵ <https://www.forbes.com/search/?q=Zoe%20Sugg#5752f3f4279f>

⁶ <http://www.politika.rs/sr/clanak/388283/Internet-diktira-nova-zanimanja>

velika šansa za *youtubere*, pojedince koje, ukoliko na svojim profilima imaju privlačne sadržaje, prate mladi širom svijeta. *Youtube* takvima plaća za svako praćenje i preglede. Prema Forbesu najplaćeniji *youtuber* je 2018. godine zaradio 22 miliona dolara⁷. Na Balkanu su ove cifre dosta niže, ali nikako zanemarljive – oko 50 hiljada dolara godišnje. Sliku takve medijske scene upotpunjuju nezavisni ‘umjetnici’, kreatori sadržaja, zabavljači, koji sebe nazivaju klamberima, starletama, rijaliti zvijezdama, *uticajnim medijskim ličnostima*, tu su i sinovi ili kćerke poznatih ličnosti, itd. Tradicionalno gledano, sve ovo bi se moglo okarakterisati kao društvene anomalije, ali se ne može osporiti da su u pitanju trendovi sve prihvaćeniji u društvu.

Sigurno da ovo nije konačan broj novih zanimanja i zanimanja budućnosti, ali je svakako alarm da se stvari kreću velikom brzinom. Uticaj masmedija i opšteg društvenog stanja stvara mogućnost proboja nekonvencionalnih zanimanja. Sa druge strane, futuristička i nenaučna predviđanja ‘kraja rada’ dovela su u nekoj mjeri do odbacivanja sociologije rada kao anahrone discipline jer se najveći broj istraživanja sveo na utilitarno-pragmatičke i tehno-ekonomističke aspekte rada. Naprotiv, sociologija se zapravo, kao nikada do sada, nalazi pred velikim izazovima. Sociologija rada, naročito domaća, nažalost još uvijek nije obratila pažnju na ova savremena nekonvencionalna zanimanja. Da bi to učinila potrebno je da se sama osavremeni, transformiše i rekonstruiše.

OBRAZOVANJE I DRUŠTVENE PROMJENE

Društva u tranziciji prolaze kroz turbulentne promjene koje dovode do restrukturiranja njihovih glavnih elemenata a sve to sa ciljem da bi postala konkurentna u međunarodnoj podjeli rada. S obzirom da su u vremenu neoliberalne ideologije, koja je dominantna u društvima u tranziciji, osnovne društvene paradigme slobodno tržište i ekonomski profit, onda ne treba da čudi što je njihov uticaj na obrazovanje dosta veliki. Napuštanje koncepta integralnog humanističkog obrazovanja i prihvatanje ekonomskih principa nameće efikasnost i profitabilnost koje, nažalost, redukuju razvoj ličnosti i u prvi plan ističu ulogu u obavljanju traženih poslova (Trifunović, Zdravković 2014). Dinamika savremenog ekonomski i tehnološki razvijenog društva nije zamisliva bez usaglašavanja obrazovanja sa aktuelnim potrebama gdje, prije svega treba uzeti u obzir razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija koje u svakom pogledu obilježavaju i istorijski determinišu sadašnji trenutak. Stoga nije

⁷ <https://www.forbes.com/sites/maddieberg/2018/12/03/how-this-seven-year-old-made-22-million-playing-with-toys-2/#732baf844459>

slučajno da se vrijeme u kome živimo naziva digitalnom erom i civilizacijom znanja. Međutim, obrazovni sistem vrlo često ne prati i ne osluškuje stvarne potrebe tržišta ili za njim zaostaje. Takav je slučaj i sa obrazovnim sistemima na prostoru bivše Jugoslavije, a posebno u Bosni i Hercegovini gdje, zbog složenosti državne organizacije, postoji više obrazovnih područja, više nadležnih ministarstava za prosvjetu i obrazovanje koja kreiraju politiku obrazovanja na manjem prostoru, a na državnom nivou ne postoji niti jedno ministarstvo ili institucija koja se bavi pitanjima obrazovanja⁸. Glavne odlike naslijeđenog socijalističkog obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini su tromost, neefikasnost, teška i spora prilagodljivost savremenim trendovima. Postojeći koncept obrazovanja je anahron i loš jer niti je u stanju da prati savremene trendove niti mu sistem to omogućuje. Sa sigurnošću možemo reći da je obrazovni sistem(i) u BiH zastario, prevaziđen, neefikasan i nepraktičan. Savremene tehnološke inovacije pružaju neograničene mogućnosti kreiranju znanja, njegovom pristupu i transferu. One nameću obrazovanju potrebe za novim zanimanjima koja se sve više naziru, ali ujedno podstiču i značajne promene unutar obrazovnog procesa (Bazić 2017). Da bi sve ovo postiglo potrebno je sistemski reformisati obrazovni sistem što, pored deklarativnih i protokolarnih sadržaja, treba da sa sobom nosi i suštinska obilježja transformacije. Reforme se nažalost svode uglavnom na kozmetičke promjene bez mnogo učinka. U svijetu je uticaj tehnoloških promjena na uvođenje novih nastavnih sadržaja u obrazovanju vidljiv u gotovo svim savremenim obrazovnim sistemima koji prate opšte društvene trendove.

Pitanje obrazovanja za budućnost je pitanje sociologije rada, možda čak i više nego sociologije obrazovanja, iz razloga što obrazovanje za budućnost treba da odgovori na zahtjeve savremenog tržišta rada. Obrazovanje u uslovima globalizacije postaje ključni razvojni resurs, činilac razvoja kulture, kao i vertikalne pokretljivosti pojedinaca i socijalnih grupa unutar društvene strukture (Trifunović, Zdravković 2014). Potreba za novim obrazovnim profilima i novim studijskim programima je velika i oni treba da se prilagođavaju tehnološkim promjenama, da prate zahtjeve tržišta rada, što u Bosni i Hercegovini nije slučaj. Integracija nauke i tehnološkog razvoja upućena je na nov koncept razvoja obrazovnog sistema koji postaje središte društvenih promjena. Sociologija rada kao svoju primarnu ulogu bi trebala da uobziri naučni tretman potreba obrazovanja za struku. Pretpostavka za to je da se obrazovanje

⁸ "Obrazovanje nam je siromašno. Moraju se izdvojiti adekvatna sredstva, a nastavnici i profesori obučiti da budu bolji i moderniji. Naše obrazovanje je zastarjelo. Ne radimo nove metode koji se rade u Evropi, a želimo biti ekonomija bazirana na znanju. Imamo strašno heterogen sistem obrazovanja, koji se administrira iz 14 ministarstava", intervju sa Lamijom Tanović, profesoricom na Sarajevo School of science and technology (SSST). dostupno na: <https://vijesti.ba/clanak/347611/obrazovanje-u-bih-je-lose-jer-je-siromasno-zastarjelo-i-heterogeno>

prestane tretirati kao javna potrošnja na kojoj treba štedjeti (Ivanović 2011). Osim toga, dinamično društvo ima izraženu potrebu za doživotnim obrazovanjem i učenjem u različitim životnim kontekstima, jer ubrzane naučno-tehničke promjene same po sebi nameću zahtjeve za stalnim sticanjem novih vještina i kompetencija. Radnici će vrlo brzo morati da ovladaju vještinama kao što su: brzo rješavanje problema, preduzetništvo, kritičko mišljenje, učenje kako se uči itd. Na tom tragu se kao mogući oblici novog obrazovanja u budućnosti pominju: kućno obrazovanje, pokretno školovanje, doživotno obrazovanje, virtualno obrazovanje (Miladinović 2011). U tom smislu nameće se koncept personalizovanog obrazovanja koje je ključ obrazovanja budućnosti. Upotrebom tehnologije personalizovano obrazovanje postaje privlačnije, jer pojedinac može da uči bilo gdje, bilo kada, kao i da uskladi svoj rad sa interesovanjima i obavezama. Ovo sigurno vodi deformalizaciji učenja ali ne i obrazovanja, jer će radnik moći da samostalno i ubrzano uči, a svoje znanje da formalizuje institucionalno što podrazumijeva da obrazovna strategija mora biti fleksibilna, odnosno orijentisana ka pojedincu ali i saradnji između obrazovnih institucija i rada u cjelini.

Usvojena znanja sve brže bivaju prevaziđena i zastarjevaju, a potreba za nadgradnjom i usvajanjem novog znanja i vještina se konstantno povećava. Sociologija rada treba da se usredsredi na *društvo znanja* koje je bazirano na poželjnim znanjima što se svodi na praktične i korisne sadržaje, na informacije i simplifikovane elemente potrebne radu u datim okolnostima. Cilj *društva znanja* nije ni mudrost ni saznanje, već sakupljanje i korištenje informacija koje su potrebne za uspješno zapošljavanje. Znanje se „industrijalizuje“ i ono je lišeno ideje humanističkog obrazovanja čiji je krajnji cilj samospoznaja i sloboda pojedinca (Liessmann 2008). S obzirom da se takav trend može samo intenzivirati, učenje i usavršavanje će postati proces koji traje cijeli život. Profesije su sve dinamičnije i ljudi sve češće mijenjaju posao, zato je konstantni rad na obrazovanju i usavršavanju od presudnog značaja. Pojedinac će biti odgovoran za svoje kvalifikacije i moraće neprekidno da radi na razvoju profesionalne karijere, ali i na organizacijama će biti odgovornost da pruže podršku zaposlenima u doživotnom obrazovanju. Razvoj tehnologije će takođe olakšati i omogućiti ljudima da steknu potrebne kvalifikacije (Kuleto 2013). Potrebne kvalifikacije, dokvalifikacije i prekvalifikacije, odnosno konstantno onaučavanje procesa rada pored formalnog ima i suštinski karakter. Ne postoji konstanta, već strukturna varijabla koja diktira permanentan ciklus obrazovanja, za šta sociologija rada mora biti spremna.

ZAKLJUČAK

Sociologija rada u bosanskohercegovačkom naučnom diskursu je uglavnom nevidljiva, prevaziđena, neaktuelna i nepraktična. Savremene društvene promjene donose nove trendove kada su u pitanju zanimanja i uopšte shvatanja rada, a sociologija rada tim izazovima kod nas nije dorasla. Ona potrebuje hitnu reformu i rekonstrukciju koja treba da se odvija na institucionalnom nivou. Nova zanimanja koja se pojavljuju za sociologiju rada nisu vidljiva i ona se njima ne bavi. Udžbenici sociologije rada su stari, prevaziđeni i nezanimljivi, što stvara odbojnost prema sociologiji rada i vodi ka njenom potpunom marginalizovanju. Hitno je potrebno uraditi nove udžbenike, ali i pokrenuti istraživanja u oblasti rada, i sociologiju rada vratiti na pijedestal kao opštu društvenu nauku o radu. Ovaj rad nije veliki doprinos tome, ali može da bude podsticaj. Postojeće stanje govori da je njena budućnost neizvjesna. Ali kao što se sociologija rada izmakla od industrijske sociologije, tako je i sada trenutak da sociologija rada iznjedri nove discipline ili subdiscipline ili da se samoaktuelizuje.

LITERATURA:

1. Smith, Adam (2007), *Bogatstvo naroda – istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, MASMEDIA, Zagreb
2. Štulhofer, Aleksandar, Tomislav Murati (1993), "Kakvu nam je sociologiju željeti: budućnost naše profesije kako je sami vidimo", *Revija za sociologiju*, Zagreb, Vol XXIV, No 3-4, str. 203-212.
3. Turen, Alen (Alain Touraine) (2011), *Nova paradigma – za bolje razumevanje savremenog društva*, Službeni glasnik, Beograd
4. Milošević, Božo (2018), "Sociologija rada i organizacije danas: (ponovno) traganje za identifikacijom analiziranog predmeta sa svojim likom", saopštenje na Naučnom skupu *Sociologija u XXI veku, izazovi i perspektive*, Niš, 2018.
5. Radonjić, Ognjen (2018), "Tehnološki napredak, rastuće globalne nejednakosti i značaj obrazovanja", Pešćanik, online izdanje, dostupno 03. 04. 2018. na <https://pescanik.net/tehnoloski-napredak-rastuce-globalne-nejednakosti-i-znacaj-obrazovanja/>
6. Kuleto, Valentin (2013), "Promene u obrazovanju koje nas očekuju u narednih 10 godina", dostupno 06. 05. 2018. na <http://www.valentinkuleto.com/2013/05/promene-u-obrazovanju-koje-nas-ocekiju-u-narednih-10-godina/>

7. Emil Dirkem (Emil Durkheim) (1972), *O podeli društvenog rada*, Prosveta, Beograd
8. Lipovetsky, Gilles (2008), *Paradoksalna sreća. Ogled o hiperpotrošačkom društvu*, Antibarbarus, Zagreb
9. Hromadžić, Hajrudin (2012), "Konzumeristički kapitalizam: epoha produkcije imaginarija potrošačke želje", *Sociologija i prostor*, Institut za društvena istraživanja Vol. 50 No. 1 (192), Zagreb, str. 45-60.
10. Haramija, Predrag, Đuro Njavro (2016), "Tranzicija i njezini rezultati — zašto tranzicija iz komunističkog u demokratski sustav tržišnog gospodarstva nije ostvarila očekivanja", *Obnovljeni život*, Vol. 71., No. 4., str. 515–528.
11. Bazić, Jovan R. (2017) "Trendovi promena u društvu i obrazovanju koje generiše četvrta industrijska revolucija", *Sociološki pregled* vol. LI, no. 4, str. 526-546.
12. Roth, Julius A., Sheryl K. Ruzek, Arlene K. Daniels (1973), "Curent State of the Sociology of Occupations", *Sociological Quarterly*, 14 (3), str. 309–333. Dostupno 17. 5. 2018. na http://www.jstor.org/stable/4105681?seq=1#page_scan_tab_contents
13. Schwab, Klaus (2016), "The Fourth Industrial Revolution: What it means, how to respond", dostupno 06. 05 2018. na <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>
14. Liessmann, Konrad Paul (2008), *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*, Jesenski i Turk, Zagreb
15. Peračković, Krešimir (2010), *(Za)što raditi u postindustrijskom društvu? Promjene u društvenoj podjeli rada na početku 21. stoljeć'*, Alinea / Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
16. Peračković, Krešimir (2008), "Društvo i (ili) tržište – sociološka konceptualizacija procesa marketizacije društva", *Društvena istraživanja*, sv. 17, br 6(98), str. 975-997.
17. Mitrović, Ljubiša (2012), "Izazovi savremene sociologije i iskušenja poziva sociologa (Sociologija između skeptičko-kritičke i pragmatično-apologetske uloge u savremenosti)", Zbornik radova "Obrazovanje i savremeni univerzitet", Filozofski fakultet u Nišu, Niš, str. 550-564.
18. Marks, Karl (Karl Marx), Fridrih Engels (Friedrich Engels) (1950), *Izabrana dela*, Kultura, Beograd
19. Marshall, Gordon (1998), *Dictionary of Sociology*, Oxford: University Press
20. Apple Michael W. (2012), *Ideologija i kurikulum*, Fabrika knjiga, Beograd

21. Hall, Richard H. (1983), "Theoretical Trends in the Sociology of Occupations, *Sociological Quarterly*, 24 (1), str. 5–23., dostupno 03. 06. 2018. na: http://www.jstor.org/stable/4106360?seq=1#page_scan_tab_contents
22. Miladinović, Slobodan (2011), *Modernizacija društva Srbije i pitanje reforme obrazovanja*, NSPM, Posebno izdanje, vol. XIX, no.2., str. 25-52.
23. Čolić, Snježana (2002), *Kultura i povijest*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
24. Ivanović, Stanoje (2011), "Globalne promene i kriza obrazovanja", Međunarodni naučni skup "Daroviti u procesu globalizacije", Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača "Mihailo Palov", Vršac, str. 253-260.
25. Barley, Stephen R. , Beth A. Bechky. Frances J. Milliken (2017), "The changing nature of work: careers, identities, and work lives in the 21st century", *Academy of Management Discoveries*, Vol. 3, No. 2, str. 111–115., dostupno 23. 5. 2018. na: <https://doi.org/10.5465/amd.2017.0034>
26. Taylor Lee (1968), *Occupational Sociology*, Oxford University Press, New York
27. Trifunović, Vesna, Danijela Zdravković (2014) "Društvene promjene i razvoj obrazovanja u društvima u tranziciji", *Godišnjak Učiteljskog fakulteta u Vranju*, knjiga V, str. 295-306.
28. Weber, Max (1978), *Economy and Society I*, University of California Press, Berkely
29. Avramović, Zoran (2008), "Da li je društvo znanja novi tip društva", *Sociološki pregleđ* 1, str. 81-100.
30. Bauman, Zygmunt (2002), *Society under Siege*, Polity Press, Cambridge UK

INTERNET IZVORI:

1. <https://www.forbes.com/search/?q=Zoe%20Sugg#5752f3f4279f>
2. <http://www.politika.rs/sr/clanak/388283/Internet-diktira-nova-zanimanja>
3. <https://www.forbes.com/sites/maddieberg/2018/12/03/how-this-seven-year-old-made-22-million-playing-with-toys-2/#732baf844459>

CONTEMPORARY PROFESSIONS, CHALLENGES AND (RE)CONSTRUCTION OF SOCIOLOGY OF WORK IN THE TIME OF SOCIAL TRANSITION

Summary:

The paper deals with the evident need for (re) construction of the sociology of work, which is facing the great challenges of the technological revolution and preparations for the Knowledge Society. Sociology of work as a special sociological discipline meets with new trends and sudden changes in the vortex of social transition. Therefore, it has real needs for upgrading and fundamental change in the focus of research, not so much in terms of substantially determining the nature of work as much as the forms and types of work. The Knowledge Society carries with it many new trends and social changes for which modern sociology of work must be ready. Sociology of work as the heir of industrial sociology in the onset of new social changes needs to date upgrading and adoption of new research experiences, both in methodological and in content terms. The modern knowledge society brings with it new occupations and new types of work and forms of work. Global social trends are not sufficiently represented and monitored in recent practice of research projects in the field of sociology of work in ex-yu territories.

Keywords: Sociology of Labor; Contemporary Professions; Knowledge Society; Social Change; Contemporary Society

Adresa autora

Authors' address

Davor Vidaković

Saobraćajni fakultet Doboj

vidakovicdavor@gmail.com

